

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Rüütli 24, III kord.

Talitus:
Akad. Kooperat., Ülikooli 15, t. 20-63.

Prof. Y. H. Toivose tähtpäevaks.

Yrjö Heikki Toivonen on sündinud Koski's (Turu läänis) 19. jaanuaril 1890. Gümnaasiumi lõpetas ta a. 1911, filosoofia kandidaadiks sai 1917, magistriks 1919, litsentsiaadiks 1927, doktoriks (primus) 1932. Ta on osaliselt täitnud Helsingi ülikooli soome keele lektori ülesandeid a-il 1923—1930. Samas ülikoolis ta sai a. 1928 dotsendiks, a. 1934 professoriks soome-ugri keeleteaduse alal. Uurimisinstituudi „Suomen suku“ teenistuses on ta a-st 1930 alates, a-st 1935 selle juhatajana. Viimasest a-st arvates on ta ka sihtasutise „Sanakirjasäätiö“ valituse esimeheks.

Prof. Toivonen on nüüdisaja produktiivseim etümoloog soome-ugri keeleteaduse alal. Ta on seletanud tähtsaid soome-ugri algupäraseid kultuursõnu (vt. näit. tema kirjutisi: „Uralte kulturwörter“, SUST LII, lk. 307—315, „Ein Beitrag zur Geschichte der geistigen Kultur der finnisch-ugrischen Völker“, ÕEST XXX, lk. 735—743) kui ka laenusuhteid („Huomioita lainasanatutkimuksemme alalta“, SUSA XXXIV, 2 b, lk. 1—47). Üksi „Virittäjäs“ on Toivonen seni avaldanud tervelt 91 etümoloogilist artiklit, ajakirjas FUF veel rohkem. Toivose etümologiseerimisoskusele on iseloomustav valjude häälikulooliste põhimõtete harrastus ja õige hoolas tähendusparalleelide esitus. „Wörter und Sachen“ printsiipi tunnustades (vt. näit. sünteetilist, algupärase lisanditega varustatud kirjutist „Über alter und entwicklung des

ackerbaus bei den finnisch-ugrischen völkern“, SUST LVIII, lk. 229—240) paneb Toivonen palju rõhku asjade selgitamisele ning valgustab tähendusarengut sageli näidetega õige paljudest keeltest. (Vt. ka tema kosmoloogilist uurimust „Pygmäen und Zugvögel“, FUF XXIV, lk. 87—126.) Instituudil „Suomen suku“, mida ta praegu juhatab, ongi ülesandeks koostada ning välja anda soome keele etümoloogiline sõnaraamat. (Vt. selle kohta Toivose kirjutisi: „Tutkimuslaitos „Suomen suku“ ja suomen kielen etymologisen sanakirjan valmistelutyöt“, Vir. 1938, lk. 463—465, ja „Suomen kielen etymologisen sanakirjan näyteartikkeleita“, op. c., lk. 335—342.)

Prof. Toivose etümoloogilise tegevusega on loomulikult seotud tema laiaulatuseline häälikulooline uurimistöö. Sel alal on kõige tähtsam tema väitekirj „Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten“ FUF XIX, lk. 1—270 (äratrükis veel I—VI), mis tõhusalt aitab valgustada soome-ugri häälikuloo üht raskemat peatükki. Selliseid enam-vähem tühjendavaid monograafiaid vajaksime tungivalt ka muude soome-ugri häälikute kohta. Selles teoses esitab Toivonen temale omase teravmeelsusega hulgaliselt uusi etümoloogiaid ja õiendab vanu. Tema muudest häälikuloolistest kirjutistest tuleb nimetada esihoones uurimust „Beiträge zur geschichte der finnisch-ugrischen l-laute“, FUF XX, lk. 47—82. See kinnitab ning täpsustab Paasose omaaegset oletust kahe muljeerimata l-i olemasolemise kohta soome-ugri algkeeles. Peale selle on Toivonen käsitlenud vogulis esineva huvitava s ~ š vahelduse küsimust („Kleiner Beitrag zur Geschichte der finnisch-ugrischen Sibilanten“, SUST LXVII, lk. 377—384) ja sõna võtnud ka paljuvaieldud sm.-u. k- esinduse küsimuse kohta ung-s „Über die vertretung des fiugr. anlautenden k im ungarischen“, FUF XXIII, lk. 134—146).

Pikemat aega on prof. Toivonen tegev olnud K. F. Karjalaise ostj. sõnaraamatu trükkitoimetamise alal. See töötab kujuneda üheks kaalukamaks osaks Soome-Ugri Seltsi poolt väljaantavate leksikonide sarjas. Normaalsest oludes ei oleks selle ilmumist enam kaua tulnud oodata.

Toivose muust tegevusest tuleb mainida, et ta on trükki toimetanud Pärissoomes rahvalaulud (Suomen

kansan vanhat runot VIII, 1932). Varem on ta välja andnud „Jacob Fellmanin muistiinpanot lapin, vepsän, aunuksen ja suomen kielestä“, SUSÄ XXXIII, 3, I—III + 1—80 lk.

Prof. Toivose eriti hinnatavad teaduslikku tegevust on Eesti poolt hinnatud tema valimisega ÕES-i kirjavahetaja-liikmeks 1932 ja auliikmeks a-l 1938. AES valis prof. Toivose oma auliikmeks käesoleval aastal.

Eelneva lühikese ülevaatega liitugu kõige paremad käesoleval silmapilgul mõeldavad soovid tuleviku tarvis.

A. Raun.

Soome ja eesti keele vastastikest suhetest.¹

Soome ja eesti keele suhete kohta on huvitav nentida, et soome osa neis tundub olevat selgem kui eesti osa.

On ju vastuvaieldamatu, et eesti keelele kõige lähemad on soome keele edelamurded (lounaismurteet). Soome edelamurrete ja eesti keele hääliku- ja vormiõpetuslikke ühisjooni on loendanud eriti Ojansuu (SKTT I, lk. 109 jj.), Setälä (TS IX, v. 350 jj.) ja Kettunen (SM II, lk. 2 jj-d). Ühtlus on väga suur, võiks ütelda rabav.² Näit. nendib Setälä main. kohas soome edelamurretele iseloomulikust kaheteistkümnest joonest kümne leidumist ka eestis. Need ühisjooned aga ei osuta eesti seisukohalt ühelegi eri murdele, vaid eesti keelele üldse. Siit võiks järeldada, et edelasoomlased lahkusid eestlastest võrdlemisi hilja, hiljem kui mingi teine soome hõim, kuid siiski niivõrd vara, et vähemalt nende lähtealal Eestis veel mingeid tüüpilisi

¹ Akad. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 19. II 1939 peetud ettekanne üldiselt lühendatud, mõningais üksikasjus aga täiendatud kujul.

² Siin võiks märkida, et ka mitmed hilisemad paralleelarendud (häälikuseaduslikud kui ka analoogilised) on andnud samu tulemusi mõlemal pool lahte. Näit. leidub Perniös *ästa* (R. Aii-Melkkilä, Äännehist. katsaus Perniön murteen konsonantismiin [kk. Turu ülikoolis], lk. 140), *aastainen* SS, Eurajöel taas obliikvakäändeist üldistatud *keväde*, vt. M. Rapola, Vir. 1934, lk. 327 jj.

murdetunnuseid ei olnud kujunenud. See järeldus kahjuks on tehtud ilma leksikaalseid võrdlusi arvestamata. Nende viimaste seni veel teostamata läbitöötamine vahest võiks kaasa aidata edelasoome-eesti suhete eesti osa täpsemaks määratlemiseks.

Edela-soome ja eesti leksikaalsete võrdluste alal siiski on juba olemas üks teos: V. Kyrölä käsikirjaline uurimus SS-s „Perniöläis-eestiläisistä kosketuksista“ (130 lk. + 20 kaarti, Helsingi 1933), millest väike osa on ilmunud trükis Vir-s 1933, lk. 453 jj-d, pealkirja all: „Lounaissuomalais-virolaisia sanastollisia yhtäläisyyksiä“. Käsikirjas leidub 176 sõnavõrdlust, millest Vir-s on ära trükitud 32. Et see huvitav uurimus, mille tulemusist alamal veel juttu tuleb, niiviisi vähemalt osaliselt on keelehuvilistele ringkondadele kättesaadav, ei hakka ma sellest siinkohal tsitaate tooma, vaid püüan näidetena esitada uusi edelasoome-eesti sõnavõrdlusi. Kui need õiged on, siis nad omalt poolt aitavad asja edasi viia. Veel märgin, et peale puht-edelasoome ainekute julgen kasutada näiteid ka ala-satakunna murdest, mis oma algupäralt kuulub lähemalt ühte edelasoome läänerrühma murretega.⁸

Mynämäel esineb sõna *kusilaine* 'muurahainen' VSSp., nr. 772, Paattisest on kirja pandud pl. part. *kusiljaisii*, op. c., nr. 1252. SS andmeil leidub see sõna veel 1 Phm. ja Mr. Vrd. veel Porthan *Kusilainen* OS IV, lk. 144. Sõna etümoloogia kohta vt. FUF XIX, lk. 178. - e. *kusilane*.

Sõna *lampur* 'lammaspaimen' esinemise kohta on mul andmeid Kalantist, Marttilast ja Pyhämaalt (VSSp., nr. 633, 686 ja 763). SS kartoteek märgib selle esinemiskohtadena 1 Phm. Lok. My. Tvs. Mr., 2 Prn., 3 Pö., 4 Pn., 6 Hat. - e. *lambur*.

makö tähenduses 'vatsa' tunnen Mynämäelt (Rekola, Nomini- ja verbitaivutus Mynämäen murteessa [kk. Turu ülik.], lk. 99) ja Laitilast (VSSp., nr. 125). SS kartoteek registreerib selle levikut järgmiselt: 1 Rm. Lpi. Phm. Eu. Lt. My. Mr., 2 Mrl. Ha. Prn., 3 Pö., 4 Pn. - e. *magu*.

⁸ Vt. N. Ikola, Vir. 1931, lk. 184, vrd. ka L. Kettunen, op. c., lk. 480.

Uusikaupunki ümbruses tuntakse verbi *salva* tähenduses 'puree', nagu e-s (VSSp., nr. 1214). Nähtavasti selle tähenduse kaudu saab arusaadavaks sm. murretes laialt esinev verb *salvaa* 'kuohita', mis SS andmeil leidub näit. 5 lk. Hm. Khm. Mo. Vrr. To., 6 Hh. Tls. Hat., 22 Verm. Siia kuulub ka 3 Kr. *salveta* id. (SS). — SS-s leidub *salvaa*-verbi lkaaliste sõnasedelil järgmine, M. Myllyharju tehtud märkus: 'Lutherin Epistola Postilla s. 677: „Jumalan laki saattaa pelkkää pelätystä ja kuolemaa, kuin se loisteelansa *salvaa* sydämihin ja oikein tutaan“. Ja siv. 780: „Tarvitaan erinomattain hyvä ja vahva kilpi, perkeleen tahtoessa murtautua sinun omaan tuntoos, *salvata* sydämeen ja tehdä elämäs mitättömäksi“. Tarkoittaako tuo sana oven *salpaa*? (säppiä) *Salpa* on tuttu sana H:kyrössä.' Löppmärkus on arusaadavalt asjatu, sest ilmselt on esitatud tsitaadis tegu *salvaa*-verbi eesti omaga ühtiva, nähtavasti vana tähendusega. ~ e. *salvama* (vrd. A. Saareste, Leks. vahek. I, lk. 278).

Eestiga lähemalt ühtekuuluvaid leksikaalseid tähendusvastavusi leidub ka väljaspool edelasoomet. Huvitav on Vanaja *näkö* 'nägu', näit. lauses: *minä otin varstan ikkunasta ja rupesin sil oiker roitelēm päjn näkö* (= rupesin lyömään päin kasvoja) A. Klemola, Tutkielma Vanajan murteen vokaaleista (kk. SKS-s), lk. 96 jj.. K. Kujola, Karjalan kielen opas, lk. 82 järgi tähendab *näkö* krj-s 'põske'.⁴ Vermlantis on *pimeä* 'sokea': *lapset tlō pimeitä* (= lapsista tulee sokeita) Vir. 1931, lk. 438. Viimane näide võib olla tekkinud eufemismi teel, millisele võimalusele R. E. Nirvi lahkesti minu tähelepanu on juhtinud. Ka eelmine näide ei ütle midagi erilist.

Puht-onomatopoeetilised sõnad muidugi tuleb jätta võrdlustest välja. Niisugune on näit. Perniö *platrata* 'lörpötellä' (R. Ali-Melkkilä, tsit. uurimus, lk. 12), millele SS-st V. Myrsky järgi veel võiks lisada: *platrata* „platista“ = lörpötellä, „lavertaa“, jutella [nopeasti] asioita;

⁴ Ojansuu peab SKTT I, lk. 185 jj. sm. (Lönnar.) *silmändkö* väenuks < e. *silmnägo*, *silmnägu*.

platus a. s. lipeväkielinen (henkilö), hyvä juttelemaan; lörpöttelijä. Sellega võiks kõrvutada niihästi e. (*p*)*latrama* id. kui ka lad. *blaterare* id. Deskriptiivse ilmega on ka Mynämäel (Rekola, op. c., lk. 237) leiduv verb *rüäkki* 'huutaa', mille kohta SS-s on kasutada järgmised lisaandmed: Pyhäranta (S. Laurikkala) *rüäkki[(ä)^(v)]* 'huutaa, itkeä kovasti', näit. *älä rüäji!* Rauma (maakog., O. E. Helkiö) *rüäkkiä* 'mylviä'; Laitila (L. Sonkkila) *rüäkki* (hrl.), näit. *Se on kamal mukul rüäkima ja parkuma.* ~ e. *röökima.*

Leksikaalsete võrdlustega ühenduses tohiks olla mõeldav esitada ka süntaktilisi vastavusi e. ja edelasoome (ka alataakunna murde) vahel. Siinjuures peab küll eriti ettevaatlik olema. Näit. ei saa pidada tabavaks e. *eest* tarvitamise võrdlemist sm. postpositsiooni *edestä* omaga, kuigi see esimesel hetkel nii veenev tundub. Vrd. näit. Loimaa *Se müëkin virentoista tuhannen erestä* I. Hakulinen, Loimaan murteen lauseopillisista erikoisuuksista (kk. Turu ülik.), lk. 98. *Edestä* selles funktsioonis on soomes laialt tarvitusel ning see võib olla seal rts. mõju, mida oletab näit. E. F. Rauten kesk-pohjanmaa näidete puhul, nagu *Kiitti leivän eestä* (Haapavesi) jne., Lauseopillinen tutkimus Keski-Pohjanmaan kansankielestä (kk. Helsingi ülik. soome seminaris), lk. 51.

Efektsem on Pühamaal kohata lauset: *Siin mulliki oppe iso härjän korvas* (VSSp., nr. 146), kusjuures *korvas* seletatakse 'iestettynä yhteen'. ~ e. *kõrvas*.

Niisugusele nähtusele nagu eituse muutumatus, mida esineb näit. Perniös: *Tul ten vaa, el mää snu syä* Hyvä Tuomas, lk. 79 (vrd. VSSp., nr. 1144), ei saa liigset kaalu anda, sest seda leidub sm-s laiemaltki, nimelt Aili Jalava poolt (Vir. 1935, lk. 227) nähtavasti H. Ojansuu (Suomalainen Suomi III, lk. 130) järgi toodud andmeil pl-s lõuna-pohjanmaa ja loode-satakunna murdes ja sg-s Lappajärvel. Huvitava asjaoluna nenditakse sealsamas, et Agri-colal on muutumatu eituse tarvitamine vähemalt sg. 1. ja pl. 1. isikus aja jooksul lisandunud. See ilmneb teatud tekstikohtade võrdlemisel Agr. varasematest ja hilisematest

väljaannetest. Põhjendatud tundub A. Jalava järeldus: „että Agricola on todella tuntenut tämänlaisen edustustavan jostakin murteesta ja saanut sille rohkaisevaa tukea vieraitten kielten samanlaisista esikuvista“.⁵

Järgmiseks süntaktiliseks võrdluspunktiks võiks olla *ilman*-sõna tarvitamine ühenduses abessiiviga. Mynämäe (Rekola, op. c., lk. 85) ja Uusikaupunki ümbruse (A. Raitio, Nominien ja verbien taivutus Uudenkaupungin seudun murteessa [kk. Turu ülik.], lk. 102) murde kohta märgitakse, et abessiivi tarvitus sellisel juhul piirdub õieti ainult *ma-inf.* vormidega, näit. Uud. *ei tēk koska ilman käske mätä* l. c. või Kustavi *Ko härjil aja ilman kiromat, pääse taevas ilma siunamat* (VSSp., nr. 126). Ilma-olemist väljendatavat nim. murdeis muidu tavaliselt *ilman* + part-ga: My. *lōi ilma asia* Rekola, op. c., lk. 85, kuigi esinevad ka väljendid nagu *men iūr ilma asiata, toḡ mā iäḡ ilma sonnata* op. c., lk. 84 jj.. Laitilast on kirja pandud vanasõna: *Ei mittä muut sad ilma vaevat ko oravam puust ja kärpäm pinost* (VSSp., nr. 767). Ka Loimaast toob I. Hakulinen, op. c., lk. 55 näiteid nagu *hän katteli ilman klasejta siv vā. häm meinas ko lopette ilmam minütakki* [Ajatus: hyvä on jos lopetatte sen (riihen tappa-misen) ilman minuakin] jne.. *ilman* + abess. esineb ka Agr-l, näit. *Lampuh | ilman öliuta, Ojansuu, MAK, lk. 137, ma-inf-s* isegi ilma *ilman*-sõnata: mine mõs *wnhōdhan* minun *Leijpeni fōmet* Rk. 96 b., Ojansuu, l. c. Ent sedagi süntaktilist joont leidub laiemalt kui edelasoomes; R. E. Nirvi järgi nimelt on idasoomes võimalik *ilman*-sõna tarvitamine nii part-ga kui ka abess-ga. Süntaktiliste võrdlustega niiviisi on teatud raskusi, mis olenevad võrdleva süntaksi problemaatilisusest üldse⁶ kui ka vastavate eeltööde puudumisest eriti.

Siinkohal tuleb tähendada, et sm. vanas kirjakeeles leidub veel enam eesti keelega lähemat ühtekuuluvust osutavaid jooni. Vanas kirjakeeles nimelt pääsid edelamurrete

⁵ Oluliselt niisamuti juba Ojansuu, l. c.

⁶ Vt. A. Meillet, BSL XXXII 3, lk. 20.

omapärasused rohkem mõjule kui praeguses ja mõnigi neist on elavast rahvakeelest hiljem kaduma läinud.

Ojansuu on (Suomalainen Suomi III, lk. 131) kahtlevalt algatanud ka eesti laenelementide küsimuse Agricola keeles, kuid, nagu on osutanud J. Mägiste (EK 1935, lk. 48—62), on kahtlused selles punktis eriti põhjendatud. Omalt poolt esitab Mägiste Agricola keelest terve hulga sõnu, mis „sm. rahvakeeles on kas võrdlemisi kitsaalalised või . . . tundmatudki, seevastu aga eestis peagu üldtuntud“. Niipalju kui käepärasest olevad andmed lubavad järeldada, on need siiski „kas sm. murdeis lokaliseeritavad või Agricola-aegse sm. rahvakeele arhaismideks oletatavad“ (Mägiste, op. c., lk. 59 resp. 62). Võrreldagu näit. Agr. *parambi* Kk. A 96:25 jj. (Mägistel Agr-lt *paraman*, op. c., lk. 60) ~ e. vana kirjakeele ja saarte ning loode-eesti murrete *paräm*. Arvestades veel lääne-liivi kuju *paräm*, vdj. *parap(i)*, võiks selliste *a*-tüveliste komparatiivide esinemises üht lmsm. keelte edelarühma tunnust näha, mis küll praeguses edelasoomes tugevasti on regresseerunud. (Kuju *parampi* on nende ridade kirjutajale sm. murretest tundmatu.) Siin võiks veel märkida, et samalaadseid ühtimisjuhte eesti keelega võib leida ka teise sm. vana kirjakeele (edelasoomelise) autori Herra Martti keelest. Võrreldagu näit. *tappo*⁷ SKM II, 1, lk. 94:28, pl. *tapott* 'tapud' op. c., lk. 58:24, *waremman taicka hiliemmen*⁸ (adv.) op. c., lk. 149:24, vrd. ka *iotka pääldä nägitt* op. c., lk. 163:36, jne.

Soome vana kirjakeele ühtivused eesti keelega niiviisi seletuvad laiema või kitsama algsugulusega, mitte aga laenusuhetega.

Laenusuhted tulevad küll arvesse, kui mõni eestiga lähemalt ühtekuuluv sõna leidub ainult sm. idamurrites. Eesti mõju soome keelele on juba käsitletud Ojansuu pikemas erikirjutises (SKTT I, lk. 98—202).⁹ Rakendades

⁷ Vt. Kyrölä tsit. kk., lk. 105.

⁸ Vt. Kyrölä kk., lk. 15 jj.

⁹ Seda on hoolikalt arvustanud ning algupärase lisanditega täiendanud J. Mägiste kirjutises „Mis on soomlased laenanud eesti keelest“ EKirj. 1933, lk. 368 jj-d.

sõnageograafilist põhimõtet, vaadeldakse selles suure eduga eriti sm. tütarσαare murdes leiduvaid eesti laenusid. Et see on alles esimene kokkuvõtlik uurimus omal alal, siis muidugi ei saa selle tulemusi lõplikeks pidada, vaid töö vajab üksikasjus korrekture kui ka täiendusi. Esitan paar näidet nende kohta. Ojansuu mainib op. c., lk. 114 ja 179 sm. sõna *rohto* 'arstirohi' idasoomelisenä. Seda esineb aga ka läänesoomes, nähtavasti mitte küll SS 1. ja 2. kogumispiirkonnas, kuid juba 3-ndast alates: 3 Vihti *Se meni hakemaav vattlar.rohtoi* (pl.) M. Hakalehto. Karinaine khk-s on see sõna E. A. Virtase järgi üldine vanemal inimestel. 4 Metsämaal on see A. Hammaren'i järgi vähe tarvitata, Nakkilas N. Ruususe andmeil haruldane ning uus, Kokemäel K. O. Santavirta järgi harva esinev. Ka Loimaa Kojonperäs on see sõna tarvitusel: *kül.lepö monta kertä om.parrej ko mikkäm mū rohto* I. Hakulinen SS (vrd. tsit. kk. Turu ülik., lk. 104). 5 Hämeenkyrös tähendab *ahteikir rohto* I. Koh-tamäe järgi 'kunstsõnnikut'; *rohto* 'lääke' on A. Sieväse järgi tuntud ka Virrat-khk-s. 6 Hattula Katalina kohta väidab U. Tuomola, et sõna on uuem, 7 Myrskyläs aga on see T. Salmise järgi tavaline. Kõsimuses olev sõna esineb 7 Hollolas K. Virta ja 8 Iitti-Jaalas A. Oksase andmeil. Esitatud laiemä leviku seisukohalt vajavad selle sõna suhted uuendatud käsitlemist.

Sm. tütarσαare *mollaa* 'segada jne.' ühendab Ojansuu küsimärgiga e. verbiga *möllama*, mis algupäraselt kuuluks ühte sm. sõnadega *mellastaa*, *melu*. *möllama* asemel on eestis tavalisem *möllama* resp. *müllama*. Seda sõna on A. Saareste, Leks. vahel. I, lk. 68 küsimärgiga võrrelnud sm. verbiga *myllätä*, ning tundub, et küsimärgi võiks kustutada. Sm. murretes on sel verbil peamiselt kaks kuju ja nimelt 1. *myllästää*, mida SS kartoteek registreerib 1 Phm-lt, 9 Lem-st, 22 Verm-st, kuid mille kohta SS sõnakogudes leidub andmeid veel järgmistest kohtadest: 4 N. (ka Vampulas, E. Huhtala, op. c., lk. 64), 5 Lä., 7 Asi. Myr. (ka *vüllästää*) Po., 8 El., 9 Lem. Sõna märgitakse harilikuks. — 2. *myllätä* on laiemä levi-

kuga, SS kartot. andmeil: 1 Phm. My., 2 Mrl., 3 Pö., 4 Pn., 6 Klv. Hat., 9 Lem., 12 Kn., 14 Kon. Et kartoteeki on jõutud ainult osa andmeid kanda, siis toovad SS kogud ise sõna leviku kohta lisateatmeid: 3 Kr., 4 N. Kok. Lo. Mts., 5 Kuk. Lä. lk. Kg. Hm. Khm. Ylö. To., 6 Hs., 7 Asi. Lm. Po., 9 Vlk. Sm. vasted tähendavad 'kaevama, ära segama, pahupidi pöörama, hullama jne.' 3 Pö-s räägitakse „maa möllamisest“: 'keväällä kun kirsi sulaa ja maa kohoaa ja halkeilee'.

Uuemad uurimused ja ainekukogud on ilmsiks toonud ka uut e. laenuainestikku sm. idamurretes. Selle kohta vt. Mägisteste tsiteeritud kirjutist EKirj. 1933 lk. 368 jj-d. Sippolas leidub *kaksir raksin* 'kahareisin', näit. *kaksir raksin hevosen selkää*, mille kohta selle kirjapanija E. Tahkiö, Sippolan murteen adverbista (kk. Turu ülikoolis), lk. 69 märgib, et sel „tuskin on mitään yhteyttä raksi sanan kanssa, jonka tavallisin merkitys murteessa on (pieni) viitsa (joka esim. otetaan luudasta). Myös takissa oleva ripustin on raksi. Virossa esiintyy murteittain vastaava adverbi 'katsiratsikili'. On lähellä se ajatus, että tämä sana olisi kulkeutunut suomeen ja saanut kansanetymologisesti yllä olevan muodon. Voidaanhan näet osoittaa muitakin virolaisia lainoja, joiden leviamisalue ulottuu saaristosta näinkin kauas sisämaahan“. *kaksirraksi* muide leidub ka Elimäel ning on (resp. oli) F. A. Hästesko (Heporauta), SS järgi seal niisama tavaline kui *kaksirrejsi*. Ilmne selle sõna eestist laenamine just ei ole.

Kui nüüd soome poolt oleme leidnud edelamurded olevat kõige lähemal e. keelele, siis tekib küsimus: missugused oleksid täpsemalt need eesti murded, millega sm. edelamurretel on olnud algupäraseid kõige lähemaid kokkupuuteid, teiste sõnadega: millest nad oma alguse on saanud. Sellega asume eesti-soome keelesuhete eestipoolse külje vaatlemisele, mis võrreldes eelmisega on hoopis raskem ülesanne. Küsimust on ju võetud isegi sellelt seisukohalt, kumb eesti peamurretest on soomele lähem: põhja- või lõuna-eesti (A. Saareste, EKirj. 1931, lk. 29 jj-d, vrd Y. H. Toivonen, Vir. 1931, lk. 301).

Üldisemalt on peetud tõenäoliseks siirdumiskohaks ning lähte-murdealaks Virumaad. Nii ütleb Saareste, EK 1932, lk. 40: „murre C (ɔ:D) oli õieti virulaste (Vironia), vist soomlastest Eestisse maha jäänud soomekeelse hõimukillu keeleks“, kuigi ta varem, nimelt EKirj. 1931, lk. 42 oli nentunud e. nn. kirdemurrete kohta, et need „kubisevad osalt algupärasemaist, osalt hilisemaist soomelistest keelendeist“, ja sealsamas osutanud muile eP üksikmurrakute soomeilmeliste sugemetele, mille „ajaloolise väärtuse üksikasjalikum valgustus ja kindlaksmäärang oleks muidugi meie murdeuurimise üheks lähemaks ülesandeks“.

Kettunen kõneleb SM II, lk. 209, 2. alamärguses ebamäärasemalt mingist vanast ühisest merekultuurist, mille „jäljet näkyvät kielessä yltympäri Suomenlahden rantamalla, myöskin Eestin puolella, jonka laaja n. s. rantamurteen vyö on hyvin lähellä suomea, ja säie siitä ulottuu myös Peipsin länsirannalle; vesitiet olivatkin muinaisen eräkulttuurin ja siitä riippuvan kaupan aikakaudella ainoat varsinaiset liikeväylät. Vatjalaisetkin ovat aikoinaan kuuluneet saman merikulttuurin piiriin, mikä seikka myös suomen murteita tutkittaessa on huomioon otettava“.

Eesti kirdemurrete ja soome keele ühisjooni mainib ülevaatlilikult A. Saareste, EKirj. 1931, lk. 42 jj. Leksikaalsete ühisjoonte kohta märgib sama autor op. c., lk. 43, et osalt on siin tegu vanade ühisjoontega, suurelt osalt aga uuemate laensõnadega. Soome laenudele e. põhjaranniku murretes on viidanud ms. juba H. Göseke, kes oma Manuductio sissejuhatuses ütleb: „Denn / Wyrland leyhet viel Wörter von den angränzenden Ingermanländischen / ... Harrien von denen Revalschen und Finnischen / die daselbst sich aufhalten. Die Wyl aber hat keine Nachbahren / nur die auff den Insuln als Öhsel und Dagdo wohnen / damit sie aber wenig umbgehen“ (tsit. H. Ojansuul, SKTT 1, lk. 99). Edasi on Wiedemann, GrESpr., lk. 61—64 osutanud soome keele mõjule eesti kirdemurdeis, niihästi häälikulises kui ka leksikaalses suhtes. Sama soome mõju märgib ka M. Weske oma töös „Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im

Sommer 1875* (VhGEG VIII, 1877). Soome saarte: Tütarraare, Lavansaare, Suursaare ja Haapasaare poolt moodustatud loomuliku Soome silla tähtsust vähemalt 14. sajandist peale rõhutab ka H. O j a n s u u, op. c., lk. 117. Ja nagu teame, on kontakt soome saarlaste ja eesti randlaste vahel täninigi elavana säilinud. — Asustusajaloo seisukohalt pakuvad palju huvi J. V a s a r a oletused kirjutises „Soome asustusest Eestis XVII sajandi keskel“ (EKirj. 1931), mille järgi (lk. 559) mainitud ajal Virumaa mõisate talupoegadest 22,6% olid soomlased, soomlaste % kogu Virumaal (lk. 564) aga 15—18.

Esitatud asjaolud manitsevad kirde-eesti murrete ja soome keele suhteid kriitiliselt võtma eriti soomest tulnud laenelementide eraldamise mõttes. Kui vaadelda Saareste poolt l. c. nimetatud e. kirdemurrete ja sm. keele häälikulisi ja morfoloogilisi ühisjooni, siis needki sageli ei osuta soome-eesti algupärastele, vaid hilisematele suhetele. Kui nimelt omaks võtta nähtavasti küllaldaselt põhjendatud tees, et sm. murretest on eesti keelele kõige lähemal edelamurded, siis peaks selle läheduse seisukohalt ükskõik misugust eesti murret võrdlema just soome edelamurretega, mitte aga soome keelega üldse. Sellelt vaatekohalt eesti kirdemurrete soomelisi jooni silmitsedes tuleb küll nentida, et need sm. edelamurrete iseloomulikest joontest mitmes tükis lahku lähevad. Niisugused on näit. sise- ja lõppkao kohatine puudumine (*tundemattu, uudine, oidama*), *mm* esinemine pl. l. pöördes (*tiemma 'teeme'*)¹⁰ jne. Ka morfoloogiliste joonte suhtes on laenukahtlustused väga lähedased. Kahtlane on näit. ilma *hse*-ta passiivi preesens. (Vt. Kettunen, EKÄH, lk. 41, Ariste, Svio-Estonica 1938, lk. 29. Ll. cc. kõneldakse küll Rei-st ja Emm-st, kuid suuremal määral see on maksev e. kirdemurrete kohta, vt. näit. M. Toomse, EK 1937, lk. 235 jj. ja P. Ariste väljendusi siin alamal, lk. 152.)

Niiviisi tundub olevat õigustatud püüe otsida Eestis veel muid alasid, mille keelel võiks olla lähemat ühtekuuluvust edelasoome murretega.

¹⁰ Näited Saareste järgi, l. c.

Enne kui selle küsimuse arutamisele asuda, tuleks vähemalt riivata probleemi, kas mitte nime *Viro* laialdane esinemine Soomes (vt. Ojansuu, SKTT I, lk. 105 jj.) ei viita nimelt eesti-soome algupärastele suhetele ega osuta just Virumaale kui lähtekohale. Näib küll nii, et selle nime esinemine kõige vanemaid eesti-soome suhteid ei tähista, muidu ootaks ju ka Lounais- või Varsinais-Suomi asemel Lounais- või Varsinais-Viro nime.¹¹

Mida siis on arvatud edelasoomlaste teiste võimalike lähtealade kohta?

Setälä märgib Suomen suku I, lk. 164 Eesti ranniku soome-hõimu Soome siirdumise lähtekohaks. Samas, lk. 165 ta aga küsib: „Onko *suomi*-heimoa myös siirtynyt Saaremaalle tai siirto käynytkin Saaremaan kautta, jääköön tässä arvioimatta“. Edasi peab Setälä tõenäoliseks, et kainulased ja hämelased on siirdunud Soome kõigepealt, (päris-)soomlased aga on eestlastest lahkunud viimastena.

Ojansuu (SKTT I, lk. 106 jj.) arvas leidvat eelajaloolisi eesti nimesid Soome pool, näit. *Perniö ~ Pärnu*, *Halikko ~ Halistejõgi*, mõisanimi *Halik* Pärnu jõelal; peale selle veel kaks nime (*Vaskio ~ Vaskõja*, *Nawwo ~ Navaste* jõgi) samalt Pärnu jõelalt. Ojansuu järgi oleks siis mainitud Eesti alalt tulnud Soome (Päris-Soome idaosas) asunikke nii rohkesti, et nende vana asupaiga nimed uuel kodumaal mõjule pääsid ning püsima jäid. Ojansuu kalduks neid siirdumisi Pärnu kandist pidama viimasteks suursiirdumisteks, mis eelajaloolisel ajal on aset leidnud.

29. IX 1931 pidas J. Mägiste AES-is ettekande „Eesti ja soome võrdleva kohanime-uurimise ülesandeist“, mis kahjuks seni on trükkimata. (Lühike referaat leidub EK-s 1931, lk. 123.) „Pikemalt juhib kõneleja tähelepanu Lääne-Eesti ja Edela-Soome võrdleva kohanimedele uurimise kultuurajaloolisele tähtsusele, esitades hulga uusi kohanimerinnastusi neilt aladelt (*Pöide — Soome Pöytyä*, *Mustjala — S. Mustiala*, *Orisaare — S. Orivesi*, *Oripää*

¹¹ Vrd. muidu V. Voionmaa arvamust „Ajalool. Ajakirjas“ 1936, lk. 61.

jms., *Karja* — S. *Karjaa*, *Karjalohja*, *Karksi* — S. *Karkku* jt.) ning rõhutades eriti teatavate kohanimetüüpide ühtsust Lääne-Eestis ja Edela-Soomes“ (1. c.). Tõepoolest on häälikuseaduslikud vastavused nagu *Pöytyä-Pöidi* (rahvakeelne vanem kuju), *Karjaa-Karja* otse rabavad.

Eelmainitud käsikirjalises uurimuses (lk. 128 jj-d) jõuab V. Kyrölä otsusele, et kõige tihedam on olnud kontakt Perniö ja Hiiumaa ning üldse saarte vahel. Edelasoomeeesti ühisaega kuuluvad juhud rühmituvad tema arvates peamiselt Võrumaale ja Läänemaale. Siit järeltab autor: „1. Edela-Soome nüüdsed elanikud olid teiste Soome asetonud olles veel Võrumaa kohal, ja 2. päris-soomlased rändasid Võrtsjärvest mööda Pärnumaa kaudu Läänemaale, kust nad oma uuele kodumaale purjetasid“. Et Kyrölä sõnade eestipoolse leviku määramisel on saanud arvestada õieti ainult Wd. ja LS viiteid, siis peavad need rändamisloo küsimused vähemalt esialgu küll lahtiseks jääma. Samuti ei ole võimalik siinkohal pikemalt peatuda Kyrölä tõendusmaterjalil, mis kaugeltki ühtlase väärtusega ei näi olevat.

1938. a-l lõpuks esines A. Vassar¹² huvitavate mõtetega arheoloogia seisukohalt. Selle autori järgi tuleks Soome koloniseerimises Soome lahe lõunarannalt eraldada mitut faasi. Kõige vanem neist oleks Edela-Soome, täpsemalt Pärnis-Soome asustamine Saaremaa ja Väina piirkonna soome sugu rahvastiku poolt, mis algas vahest umbes Kr. s. paiku. Veidi nooremad oleksid Virumaa ja Edela-Soome suhted, mis osutavat elavnemist umbes a-st 300 alates ja kestnud paarsada aastat. Virumaalt suundunud kolonisatsioon Hämesse (ja Ingerisse). Kolmas väiksem siirdumine teostunud nähtavasti Harjumaalt IX sajandil.

Ei ole muidugi keeleteadlase asi hakata arvustama arheoloogilist teooriat. Keele seisukohalt küll ei saaks, nagu nägime, midagi selle vastu olla, et Soome kolonisatsiooni lähteruumina arvestatakse veel mõnd muudki ala Eestist peale Virumaa. Samas tuleb aga tähendada, et keeletea-

---

¹² Kirjutises „Soomlaste Soome siirdumise lähteruumist“, Ajalooline Ajakiri 1938, lk. 49 jj-d.

duse ja arheoloogia kronoloogia ei lase endid hõlpsasti kooskõlastada. Nagu Kettunen on tähendanud (Vir. 1931, lk. 480) ja ka Rapola võimalikuks pidanud (Vir. 1932, lk. 79), tuleks Ojansuu poolt antud sm. edelamurrete häälikumuutuste kronoloogiat revideerida varasemuse suunas, arvestades nende muutuste silmanähtavat ühtekuulumist vastavate eesti muutustega. Ent see ei vii meid veel mitte Kr. s. aega, kuhu näit. lõppkadu 13. või 14. sajandist niisama lihtne ei ole ümber paigutada. Ka ei ole vähemalt esialgu mingit keelelist alust Vassara poolt esitatud siirdumise eri faaside vahel vahetegemiseks. Tumeda ja ebamäärase predispositsiooni-mõistega¹³ opereerimine ei saa meid ka aidata, kuni pole ära seletatud, mida see predispositsioon õieti ning täpselt tähendab.¹⁴

Nüüd jääks veel puudutada üht iseendast kerkivat ning täielikult õigustatud küsimust, nimelt kas oleks võimalik leida näit. Saaremaa keeles mingeid jooni, mis peale kohanimede võiksid osutada sellele, et sealt kunagi kolonisatsioon Soome oleks lähtunud. Seda probleemi saab siinkohal ainult põgusalt puudutada ja selle juurde asudes ei pääse mööda Edela-Soome ja Eesti saarte keele võimalike laenu suhete küsimusest.

Üks niisugune arvatav laenujoon on mainitud Kettusel, EKÄH, lk. 41, alam. 1. See nimelt on soomepärase

¹³ Vrd. näit. Ojansuu, SKTT I, lk. 113 ja Kettunen, Vir. 1932, lk. 191, alam. 2.

¹⁴ Pärast käesoleva ettekande pidamist on E. A. Tunkelo. Vir. 1939, lk. 182. tsiteerinud A. Vassara arvamist Häme kolonisatsiooni kohta 6. sajandil. Ta ütleb l. c. jj.: „Onko etelä-Hämeen murteiston pohja tullut lasketuksi tätä tietä, sitä voitaneen kielentutkimuksenkin puolelta vastaisuudessa tarkastaa. Jos tämä asutuksen historian oletus osoittautuu oikeaksi, voinee se ilmiö, mikä tällä kerralla on ollut huomiomme kohteena (s. o. passiivi II partitiivi nominatiivi konsonantlõpulisus ja paar muud edelasoomelist joont verbaalfleksioonis kagu- ja lõuna-hämes), saada tyydyttävän selityksen sitäkin tietä. Ennakolta sitä ei voi leimata mandottomaksi. Eiväthän muinaisen Virumaan murteet liene noin varhaisina aikoina vielä kovin suuresti eronneet niiden virolaisten kielestä, joita jo ennen kuudetta vuosisataa oletetaan siirtolaisina saapuneen lounais-Suomeen“.

passiiv Reigis: *oldà* 'ollakse', *tallàda* 'tallatakse' jne.¹⁵ Ariste seletab, Svio-Estonica 1938, lk. 28 jj., seda joont hiius nii, et Soomest põlvnevaid Eesti ranniku asukaid on omal ajal sisse rännanud Põhja-Hiiumaale, ning need nähtavasti on selle kaasa toonud. Sedaviisi oleks siin tegu kaudse, mitte otsese laenuga soomest.¹⁶

Saarte, eriti Saaremaa ja Soome keelelistest vastastikest suhetest ei ole muidu midagi lähemat teada. Puudulikud on andmed ka Saaremaa ja Soome läbikäimise kohta üldse. Õieti on laiemalt tuntud üks ürik, mis osutab Saaremaa ja Soome keskaegseile suhetele. See on Ojansuu poolt, SKTT I, lk. 102 tsiteeritud kaitsekiri, mille Rootsi kuningas Albrecht a-1 1368 andis Saaremaa piiskopile ja milles keeldi Soome maahärradel, eriti Turu ja Viiburi foogtil, vastu võtta põgenikke piiskopi maalt ning neile peavarju anda. Piiskop omalt poolt lubas toimida niisamuti. Kui see kaitsekiri oma otstarvet täitis, siis pidid Saaremaa ja Soome pärisrahva vastastikused suhted siitpeale märgatavalt takistatud olema.

Hilisemate Soome-Saaremaa suhete kohta on, E. Blumfeldt'i lahke teate põhjal, niipalju teada, et saarlased soomlastega kalastamisel kokku puutusid. Eesti koloniseerimine soomlaste poolt 17. sajandil aga ei puudutanud Saaremaad peagu üldse mitte, sest tol ajal asus Saaremaale (E. Blumfeldt'i andmeil) ainult paar „soomemaalast“. Hiiumaa ja Soome kokkupuudete kohta ütleb Ariste

¹⁵ Vrd. ka J. Mägiste, EK 1935, lk. 54.

¹⁶ Oma väitekirjas (HMH) on P. Ariste hiljem esitanud lisaandmeid hiiu murrete soomeliste joonte kohta. Lk. 18 ta käsitleb hiiu sõna *naür* ~ *noür*, pidades usutavamaks selle laenamist Eesti põhjarandadelt ja nimelt Kuusalu neemedelt. Lk. 50 esitatakse verb *muistmõ* ~ *muistmõ*, mis puhul jälle peetakse võimalikuks laenu või mõjustust Kuusalu randade murdeist, kusjuures küll veel märgitakse: „Arvesse võib tulla ka Turu kandi soome keel, sest selle alaga on hiidlased olnud samuti väga tihedates sidemetes“. Lk. 268 jj. võtab autor oma seisukohad kokku järgmiselt: „Kindlaid Soome soome mõjustusi ja laenusid ei ole võimalik konstateerida nõnda hõlpsasti. Sellepärast ei ole allakirjutanu ka jõudnud veendumusele, et Reigi-Emaste preesensi impersonaal, *naür* ~ *noür* ja teised nn. soomepärasused oleksid saadud Soomest“.

HMH-s kokkuvõtlikult järgmist: „Suhted Lõuna- ning Edela-Soome ja Hiiumaa vahel on olnud intensiivsed isegi siis, kui eestlaste liiklemisvabadus oli vägagi piiratud. Soomest on ühtlasi saadud otseseid kultuurmõjustusi, mis ilmnevad mitmes etnograafilises joones, mida Eestis tunneb ükski Hiiumaa. Näiteks on Hiiumaal täiesti rahvapärased kiiktoolid (*kiika-dõlid* ~ *kiigä-dõlid*), kappkellad, rüid (neid tunneb küll ka Vormsi), millega on saadud tuttavaks Soomes käies. Etnograafiliste mõjustustega käsikäes on võinud olla ka keelelisi (vt. Ariste, Nook, EKirj. 1930, 120 jj-d). Niihästi keelelised kui etnograafilised soomepärasused viitavad otsestele kokkupuudetele Soome rootslastega.... Soome rootslastega on Hiiumaa võinud suhelda kõige enam siis, kui saare põhjapoolne osa oli rootsikeelne. On ju tänapäevgi Loode-Eesti rootslased tähtsaks kartulite, õunte ja vilja vedajaks Helsingisse ja Turgu“ (lk. 268 jj., vt. ka op. c., lk. 18).

Neil asjaoludel ei tohiks päris mõttetu olla soome ja saarte-eesti võrdluste esitamine. A. Saareste on EKirj. 1931, lk. 42 maininud e. kirdemurrete ja soome keele ühisjoonena ms. geminatsiooni puudumist illatiivis. Sama joon leidub ka saartel, näit. *vedè* Põi, *kädè* Põi, Ans MT 222, lk. 6, 15, 17, Jäm MT 204, lk. 13, *kogù* 'kokku' Põi, Ans op. c., lk. 13, 18, 19, *koda* Ans op. c., lk. 15, *tubà* Põi, Jäm op. c. 16, 17. Hiiu näiteid (peale Phl, kus geminatsioon esineb), nagu *tubà*, *merè*, *edè*, *kogù* vt. Aristel, HMH, lk. 261. Sm. edelamurretes küll geminatsioon esineb. — Et saartelgi nõrgas astmes *ηη* esineb, see tuntud tõsiasi on mainitud ka Saarestel, op. c., lk. 43. Sm. edelamurrete kohta vrd. Vir. 1931, lk. 174 jj.

Ka sõnavõrdlustest on mitmed juba esitanud Saareste, op. c., lk. 44. Toon siin ainult selliseid, mida seal ei ole nimetatud. Vastavate eeltööde puudumise ja kogu probleemi värskuse tõttu ei ole järgnevas valjult eraldatud soomemaigulisi sõnu, mille soomepoolne levik ulatub edelasoolest kaugemale. Omast kohast pakuvad ka niisugused palju huvi, täpsustamine aga peab jääma tuleviku uurimise ülesandeks.

Niisugune võrreldav sõna oleks näit. *kaebama*: *šišsə vanà rotsi kuningvs on neit_sis ta-gà oisind nī tagà kaibvnd* Pöi Kahtla - sm. *kaivata*, -paan 'igatsema, taga nõudma jne.' (sõna levik sm-s: 1 Phm. My. Tvs. M., 2 Prn., 3 Pö., 4 Pn., 5 Knk. Orv. Kg. Hm. Khm. To., 6 Hat., 8 It., 9 Lem., 14 Kon., 19 Rst., 22 Verm.).

Vormid *kedagi* ja *midagi* esinevad nominatiividena: Pöi-l *kedägīD*, vrd. ka Nolkem, I, lk. 121, 135; Jäm-s, Ans-s *kedāgid*, näit. Ans *jō kedāgid omāl ā kauttaz*; Khk-l Viki *kedāid*, näit *sedāp te kedāid*, Tagamõisa *kedāgīD* A. Kuke teade; Krj. *kedāgid ō_dale sellē añnūnd*; hiiu *kedā_gēD*, *midā_gēD* P. Ariste teade. - sm. *ketä* pro *kuka*: 2 Prn. *eḡ het_tük ke:ttā henest* [= eivät he kukaan pidā hānestā] V. Myrsky SS, s. v. *kukaan*; 3 Pö. *ketäs siäl oll* T. Lehtisalo SS, s. v. *kuka*; 4 Loimaa *emmā tiäk_ketä* [= *kuka*] *nttä viä mut äütolla ne viärä[n]* I. Hakulinen, op. c., lk. 72 ja SS; vrd. ka Pn. *ketä siḡltā tupas tūtta?* H. Moisio SS, s. v. *kuka*. 5 Hm-st on ms. näide: *ketä tuḡ menē?* (pl.) SS, s. v. *ken*. Kirjapanija I. Kohtamäki märgib sealsamas: „Sing. nominatiivia ei käytetä. Muista sijoista käytetään useita enimmäkseen liitännäispartikkelin kanssa“. Isegi Agricolal on üks ebamäärane, kuid sinnapoole viitav näide: *ettei iotafin paḡembi finua cobḡaiḡ* Jh. 5,14 Ojansuu, MAK, lk. 160.

Ans-st on juba 100 a. eest kirja pandud *koerasēb* (kk. MA 130, lk. 9 ŌES-is) 'männlicher Hanf', Jäm *koḡras*, *koḡrās*, Khk Lah *koḡrās*, Emm Vi *kḡerās* id., Phl Ker *koerās*, Phl Pal *kḡeras*, Käi Lug *koerās* id. Sõna on eestis laiemalt tuntud, kuid -as-kuju esineb nimelt saartel (siingi küll mitte ainuliselt, vrd. Mus Kü *koerane*, Muh *koerus*) või siis kirde-eestis, näit. Jõh V *kuērās*, Kad So *kuerās*. -sm. *koīras* (Lönnr.) 'hanblomma'. Murdeis leidub näit. *koḡrashamppu* 'mahohamppu, josta ei saa kuituja' 5 Hm-s ja *ko-īrasha: mppu* 'kuiva hamppu' 8 It-s (SS, ss. vv.). Viimase teatme puhul küll on märgitud: „yl. vanh. — ei käyt.“, tunnistatakse sõna niiviisi vananenuks.

Saartel on laialt esinev *kohē* 'poole, vastu, kohta' tähenduses: Jäm H *kohē miñD*, k. *vḡravad*, *lastē kohē*;

Khk Koimla *kohè taëvast*, *k. külä, êse kohè kâ*; Mus Kû *kes sedaŋti istub, persè reñni kohè*; Pha Poka *kohè põldu*; VII Rahu *tuli kohè téd*; Põi *kohè merð, kohè leñnat, kohè nðimägè, veäksä on sit kei gustäst kûs verstø menno kohè lõnnv*; Muh Soo "ottas (vaatas) *nä aenitti mõ kohè, lähèð merè kohè*; hiius näit. *lõnnä gohe* P. Ariste teade; kihnus *üles kohe 'ülespoole', taha gohe 'tahapoole'* P. Ariste teade. ~ sm. (Lönnr.) *matkata jotakin paikkaa kohden, käydä kirkkoa kohden, astella kotoa kohden, mennä kaupunkia kohden*; murdeist vrd. 3 Pö. *Osäsimmennä jür sitä kohren* (sitä paikkaa kohden, jota hän tavottikin), *se meni ton auriñkõ kohren kül se siält kotõs lõütä* (siihen ilma-suuntaan), *se tuli minnū kohren, silmätõñ katimpoikaki ui rantā kohren* T. Lehtisalo SS, s. v. *kohden*; 4 Lo. *küll ton* (hevosen) *siutte arvā* (uskaltaa) *mennä, vajhka küll häñ kohren kätü ihmistä* I. Hakulinen, op. c., lk. 62.

Wiedemannil on *kořk, kořgi*: *kiñna k.* '(lederner) Schuhabsatz', *säpa-k.* '(hölzerner) Stiefelabsatz'. Jäm-s leidub *kořgäs*, pl. *kořkkäð* 'konts' MT 221, lk. 12 resp. 13, Mõntus, Kaarmal, Kärjal *kořgäs* A. Kuke teatel; Khk Lah ja Koimla *kořk*, gen. *kořgi*; Mus Kû *korgäs*, pl. *korkked* (uuem pl. olevat *korgid*); Muh Soo *kořk*, pl. *korgid*; hiiu *kork*, gen. *korgi* P. Ariste teade. ~ sm. 4 Kok. *keñkäni korkko oñ kallellas* K. Oksanen Suomi V 15, 1, lk. 20; 4 Nakkila *korkko* SS, s. v. *korko*, samas aga, vist kirjavea tõttu, *Saappaan korko*. Vrd. ka 4 Por. *korkkoraurat* 'raudat, joita käytetään kenkien korkojen alla' SS, s. v. *korkkoraudat* ja 4 Loi-st *matälak korkot mulla aйна o, mitäs em mä telliñkeilä* (korkeakantaiset kengät) *püsü* I. Hakulinen SS, s. v. *korko*. Sm. kirjakeeles tarvitatakse *korko*. Vt. ka J. Mägiste, EK 1929, lk. 25.

Krj. *kärñ g. kärmi* 'punane soo-uss' AES Loomastik, Jäm *sõ kärvo*, pl. *kärvid* 'mürgine uss' A. Kuke teade. ~ sm. *kärme, käärmè*. Lühivokaalsed kujud esinevad SS kartoteegi andmeil: 1 Phm. My. Tvs., 3 Pö., 14 Kon., 22 Verm., peale selle aga veel 1 Lt. (VSSp., nr. 597 ja 820), 3 Mrt. (VSSp., nr. 683) Yl. Kr., 4 N. Kok. Mts. (SS s. v.), lisaks veel 5 To. SS, s. v. *kyy*. Pikavokaalsed kuju

märgib SS kartoteek järgmistest kohtadest: 1 Lt. (sic!), 2 Mrl. Prn., 4 Pn., 6 Tls. Klv. Hat., 8 Jl. It., 9 Lem., 14 Kon., 17 Kes., 19 Rst. Hrs., 22 Verm.

Wiedemanni sõnarm. toob Saaremaalt sõna *kü-uss* 'Blindschleiche (Anguis fragilis L.)', vrd. Jäm *küi* 'vaskuss', Krj. *küi* 'kollaste lõugadega mürgine uss' AES Loomastik. Lisa-andmeid Saarestel, Leks. vahek. I 74. ~ sm. *kyy* (selle levik SS kartoteegi järgi: 1 Phm., 6 Hat., 8 It., 9 Lem., 14 Kon., 22 Verm., lisaks 5 To. SS, s. v.), vrd. ka Agricola *Hyfärmetten* (hi=ü) Mtth. 23, Ojansuu, MAK, lk. 9, *Hyfärme*, op. c., lk. 12. (ä pikkuse kohta ei märgi Ojansuu ettevaatuse mõttes mitte midagi). *kyykäärme* resp. *kyykäärme* leidub ka praegustes sm. murretes (vt. SS kartoteeki).

lakk: Jäm H *lak*, *lakki* 'kaap-kübar (?)'; Khk Lah *lak*, *lakki* 'kübar'; Pöi Kahtla *qā ēññē oli isāstāl imēlisād lakkiid* || *vahēl prēstriil on kōa sehukkā sūr lak pēās*; Muh Pai *lak*, gen. *lakki* 'meesterahva pehme viltkübar', kuid ka: *sojan nad sūñn, sīs lak veetti nōrikku peāst ā* AES Kehakatted; Emm Vi *lak*, *lakki* 'laia äärega vilt, mida kandsid mehed suvel, tehti lamba villast; villa karv'; Rei *lak*, *lakki*; P. Ariste teate järgi hiius üldine, praegune tähendus 'soome müts'. ~ sm. *lakki*, Porthan: *Kaxi lakki lallun pāās, ei kumbikan oma ol'* Vir. 1933, lk. 343, vrd. sama kõnekäändu 1 Vh-st VSSp., nr. 1263. Sõna leviku kohta on SS kartoteegis järgmised andmed: 1 Phm. (ka VSSp., nr. 1015) Lok. My. Tvs. Mr., peale selle Lt. (VSSp., nr. 1299), 2 Mrl. Prn. Pi., 3 Pö., 4 Pn., 6 Tls. Ur. Klv. Hat., 8 It., 9 Smn. Sav. Lem. Tp., 12 Kn. Ri., 14 Kon., 19 Rst., 22 Verm. See sõna niiviisi on üldsoomeline, kuid et see ms. esineb ka Sal.-liivis,¹⁷ siis tohiks olla huvipakkuv sellele tähelepanu juhtida.

Sõnast *muu* on pl. gen. Pöi Kahtlas *muññē: qā ēññē kē neiñ veñmññ dij_olē* || *ēññē es_olē nei sulgu_sñ muñ_ēl mettā kut sakstāl* || ~ sm. Agr. muynen, Ojansuu, MAK,

¹⁷ *La'it'*, pl. *latid* 'Hut, Mütze' Sjögren-Wiedemann, Livisch-deutsches Wörterbuch, lk. 52, sm. sõnaga võrreldud Looritsal, Liivk rahva usund I, lk. 200, alam. 1.

lk. 10, mwinen, mwijnen jne., op. c., lk. 102, Martti muinen SKM II, 1, lk. 44 : 27, jne. Selle sõna ning vormi kohta vt. muide Posti, Vir. 1937, lk. 283. Pöi-l on õp. Nolikeni keelepruugi järgi (I, lk. 216, 306) otsustades varemmini esinenud ka pl. gen. *muunde*.

Muhust on kirja pandud: *teüze ülès poèga paṛga reñte pomppama* jne. MT 233, lk. 21, mis nii ilmsesti ühte läheb sm. *poika parka'ga*.¹⁸ *parka*-sõna levik on SS kartot. andmeil järgmine: 1 Rm. Phm. (Pyhärantas näit. *poikpark*, s. v. *parka*), 2 Prn., 4 Pn., 6 Hat., 8 Jl., 9 Lem., 12 Kn., 14 Kon., 19 Rst., 22 Verm. See on siis jälle laiemal levikuga sõna.

Wiedemann toob hiiust sõna *pürgima, pürin, pürgida (pütjema)* 'durchsuchen, durch einander werfen, durchstöbern', *läbi p.* 'dass.'. Täienduseks võib esitada Khk Koimla *pürgema, pürjè* TW; Krj Neh *pürgima* 'ninaga mullas tuhnima (muti kohta)', prs. 3. sg. *pürgib*; Vil Tõn *pürgima* 'maad kündma (adraga)', *pürjèb*; Pöi Kõrk *pürgima* 'tõnguma, maad segamini ajama', *pürib*, Saarekl. 'kuhugi sisse pugema, endale ruumi tehes', ka 'maad kaevama', *pürjèb* (autori ülestäh.); Rei *pürgima, pürgin, p-ma asju* (valima, põimima); Phl Ker *pürgimɣ* 'segi ajama, tuhnima', *pürgib*; Emm *pürgama* 'segama, segamini ajama'. Lisanäide rahvaluulest: Jaa *Jäägu need kaljud kaevamata, Mere põhja pürgemata* Eesti rahvalaulud I, lk. 228, Sa 2, 6—7. ~ sm. *pyrkidä, pyrin*. Levik SS kartot. põhjal: 1 Phm. (siin aga uuemaks märgitud), 3 Pö., 6 Hat., 8 It., 9 Lem., 12 Kn., 14 Kon., 19 Rst., 22 Verm. Seda sõna on siinkohal tsiteeritud pigemini selleks, et osutada e. konkreetsele, nähtavasti algupärasemale tähendusele.

P. Ariste on nende ridade kirjutaja tähelepanu juhtinud hiiu sõnale *sulüne* 'pehme (ilm)' ~ 1 Phm. *ilm õ vähä sulöne* E. L. Luotonen, SS, s. v. *suloinen*; 3 Pö. *siäl on sulönen ilma* T. Lehtisalo, SS, s. v. *suloinen*; Vi. *Nämät päivät ovat olleet hyvin suloisija* A. F. Hemming,

¹⁸ Ka Kuu-s (Tapurlas) leidub sõna *paṛg* 'vaene, õnnetu (kaasa tundes, kahetsedes)': *miès paṛg, poiga paṛg* (AES Wd.).

SS, s. v. *suloinen*. Sõna on sm-s üldtuntud, kuid edela-soome näited liituvad tähenduse poolest lähemalt hiuu omadega.

Wiedemannil leidub sõna *tõrw*, *tõrwe* (*tõri*) 'Sprachrohr, hölzernes Hüterhorn', *tõrwe ajama* 'auf dem Horne blasen'. Selle sõna esinemise kohta on andmeid nimelt saartelt: Jäm H *tõri*, gen. *tõrvè* 'karjapasun, kahest õõnes-tatud puust kokku pandud' A. Kuke teade; Mus Võh *tõri*, *tõrvè* 'karjapasun (paksust kasetohust)'; Krj Muj *tõri*, *tõri* 'vanasti karjas ja hundijahil tarvitatud kasetohust pasun', Nur *tõri*, *tõrvè* ('puust karjapasun'); Emm Viit *tõri*, *tõrvè* 'pasun härja sarvest või puust — koosneb kahest õõnsaks hõõveldatud poolest', ka 'puukoorest pasun'; Phl Sääre *tõri*, Kerema *tõri*, *tõrvè* 'karjapasun' ~ sm. *torvi*. Sm. sõna levik murretes (SS kartot.): 1 Phm. Lt. Krj. Mr., 2 Mrl. Prn., 3 Põ., 4 Pn., 6 Sää. Hat., 8 Jl. It., 9 Lem., 12 Kn., 14 Kon., 19 Rst. Suo. Kuh., 22 Verm.

Wiedemannil on sõna *täizi* (*päis* [pro *t-*], *täuzi*) 'voll, vollständig, vollkommen', *käpa-t*. 'handvollweise', *täizi minema* 'sich erfüllen', *täizi!* (Ruf der Schäfer, wenn sie die entschlüpfenden Schafe zurücktreiben), *pulk seizab täizi augus* 'der Pflock steckt fest im Loche, nicht locker'.¹⁹

Murretest on võimalik tsiteerida järgmisi vasteid: Jäm Määbe *täisi* (adv.); VII Tõn *täisi* 'täpselt kuhugi sisse mahtuma, minema; osalt natuke suurekaski': *puñ lüg täisi pudeli bel*, *läks nõnda täisi aukku*; Põi Saarekl. (A. Ranna teade) *See pulk läks nii täisi siia sisse* (puusse puuritud auku), *et aab kas või luhki*; Muh Lõe *tä "õ nij täisi siēs et* || *laps lukkèB neñnä ladüzast | keik šenäd täizi* || ~ sm. *täysin*.²⁰

Juba a. 1937 juhtis A. Kukk nende ridade kirjutaja tähelepanu sõnale Mus *täsä* 'siin', mille kohta on andmeid veel Khk. Tagam. (A. Kukk), Kaa K, VII Tõn, Muh Soo ja Linnuse, Käi Lug. Ariste, HMH, lk. 218 järgi esineb

¹⁹ Lihtsustuse mõttes on siin Wd. diftongikaared ära jäetud.

²⁰ Sel sõnal leidub vaste ms. ka lõuna-eestis, näit. San Lt *ma ütle täisi välja*, kuid Sa vasted näivad moodustavat omaette rühma.

hiius *täzä*. Varemini *täsä* kindlasti oli ülesaaremaaline ²¹, kuid nüüd asendab seda algupärane illatiiv samast tüvest Jäm J *tihä* 'siia' ja 'siin', Khk Tagam. *tähè* id., Pöi Kahtla *tähè, tähä, tihä* id.. Sa *tiha* 'hieher' on muide mainitud ka Wiedemanni sõnarm-us. Selle illat. kohta võiks veel tsiteerida Kaa K *tähè*; Mus Vöh *tähè*; Pha V *tihä*; VII Tön *tähä*, Ure *tihä*; Muh Soo *tähè ~ tähä, tähä*, Ridase ja Linnuse *tähè*; Käi Lug *teä*. Elat *täst* resp. *täst* leidub näit. Mus, Khk Tagam. (A. Kuk k), VII Tön, Pöi Kahtla, Muh Lõe. ~sm. murrete *täsä* (= *tässä*), ms. edelasm-s: Lt. VSSp., nr. 597, Phm. op. c., nr. 1002, Ha HHN II 34 jne., edasi 4 Lo. *ei täsä* (= tällä paikkakunnalla) *ole haräkoita mükko* (= ainoastaan) *varëksia* o. I. H a k u l i n e n, op. c., lk. 106, 20 Rovaniemi *täsä*, SS, s. v. *vähä*, jne.; *tähän, tästä*.

tülga 'vastumeelne, vastik' Khk Tagam. (A. Kuk k), 'viha' (adj.) Pöi Kahtla, *tülge* Muh Lõe, *tülge* 'vastik, südame pääle käiv, vastumeelne' VII Vrs ²² ~sm. (Lönnr.) *tylkeä* v. *tylkiä* 'vastupanelik, vastik jne.': *t. hevonen, t. ruoka*. SS andmeil on selle sõna levik järgmine: 1 Rm. Lpi. Phm. Lt. Krj.

Pöi Kahtlas leidub *väö-tül* 'tõmbetuul', Mus Panga *viü-tül* 'läbitõmbuv tuuleõhk, õhuvoolus' AES Merendus, Khk Tagam. *viü-tül* (A. Kuk k). ~sm. *veto* 'tuuletõmbus'.

Esitatud võrdluste kohta võiks arvustavalt tähendada, et 1) neid veel kaunis vähe on.²³ Siin aga tuleb silmas pidada, et need on alles esialgsed põimingud. Üksikasjaline jälgimine võiks ehk tunduvatki lisa anda.

2) tekib küsimus, kas need ühtivused ei seletu lihtsalt Saaremaa isoleeritud asendiga ning sellest tingitud keele parema säilimisega. Sõnad ja vormid, mis siin nii soome-

²¹ Vt. kk. MA 130, lk. 25 ÖES-is.

²² Laiemalt eestis esineb *tülga*s (näit. Jäm, Pil, Kad, Lai).

²³ Peale Kyrölä ja Saareste poolt esitatud võrdluste on ka mitmed käesoleva ettekande pidamisel toodud võrdlused siin avaldamata jäetud.

liselt resp. arhailiselt mõjuvad, võisid varem olla omased hoopis laiematele aladele Eestis. See on väide, millega on raske vaielda, kuid mille täpset ulatust ning kaalu niisama raske on kindlaks määrata. Täpsemad uurimused peaksid ka selle kriteeriumi maksvuse kohta selgust tooma. Geminatsiooni puudumine (nimelt klusiiltüvelise illatiivi puhul, vrd. näit. Põi *síssə*), -s-i esinemine, palatalisatsiooni piirdumine -i kao juhtudega näit. võiksid olla sellised Saaremaa isoleeritusest tingitult püsinud algupärasemad jooned.

3) vajaks veel põhjalikumat käsitlust soome laenude küsimus Eesti saarte keeles, mille kohta eelnenud arutlused midagi positiivset ei ole suutnud esile tuua.

4. ning tõsiseim etteheide on meetodiline: sm. võrdlusmaterjal ei ole sugugi pärit ainult edelamurrete alalt. Varem püstitatud nõudest seega ei ole kinni peetud. Eel, lk. 153, on selle kohta juba sõna võetud. Et eestipoolsete suhete küsimust natukenegi paigalt nihutada, selleks on käesolevas katses julgetud soome poolel ka veidi laiemale haarata, seda enam, et sellest vähemalt soomepoolsetele suhetele edelasoome kriteeriumi tõttu mingit hädaohtu karta ei ole. Otsustavalt saab küsimuse lahendamisel edasi jõuda ainult edelasoome sõnavara täpsema piiritlemise ja süstemaatilise võrdlemise teel Eesti vastavalt piiritletud sõnavaraga.

Lühidalt, Eesti saarte (ning nendele keeleliselt lähedate mandri-Eesti osade) ja Soome keeleliste suhete probleem on viimasel ajal saanud eriti aktuaalseks. Kohanime-suhete probleemi asjus ootame teatud vastust muu hulgas AES-i poolt väljakuulutatud auhinnatöö kaudu. Ükskõik missugusteks kõigi nende suhete uurimise tulemused ka kujuneksid, nad kindlasti aitavad selgitada läänemere-soome hõimude asustusajaloo põhjanevaid küsimusi.

A. Raun.

Vähem tuntud lühendite seletusi.

- HHN = Niilo Kallio, Halikon Hakoniskat, I Porvoo 1920, II 1922.
- HMH = Paul Ariste, Hiiu murrete häälikud (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis [Dorpatensis] B XLVII.₁), Tartu 1939.
- Nolken I ja II = Öndfa Lutherufe igapäine Ufuöpetus ja kinnitus. Sakfakkelest Eestikeele, Ešimene jagu. Teine jagu. Uiesti läbiwaadetud ja trükki aäntud. Tartu linnas 1878.
- OS = Henrici Gabrielis Porthan opera selecta. I—V, Helsingfors 1859—73.
- SKM = Suomen kielen muistomerkkejä. Helsingissä 1893—.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SS = Sanakirjasäätiö. Araabia numbrid tähistavad kogumispiirkondi ja kihelkonnanimede lühendid on võetud sõnade levikukaartidelt. Nagu juba eel, lk. 146, on märgitud, ei ole levikukartoteegi andmed veel täielikud.
- VSSp. = Varsinais-Suomen sananparsia. Porvoo, Helsinki 1936.

Lõpuks tähendatagu, et eesti murdeandmed on pärit AES-i Wiedemanni- või Lisasõnastikukogudest ss. vv., kui eraldi ei ole ära märgitud allikat (isikut, murdeteksti või ideoloogilist kogu), kust vastav teade on saadud. Peale kirjutises nimetatud isikute on väärtuslikke märkmeid käesoleva artikli sisu kohta teinud J. Mägiste.

Sur les rapports réciproques du finnois et de l'estonien.

Les parlers finnois du sud-ouest sont les plus proches de la langue estonienne. Quels parlers estoniens sont originairement les plus proches des parlers finnois du sud-ouest, c'est là un point qui n'est pas encore définitivement éclairci. Certes parmi les parlers estoniens ceux qui ressemblent le plus au finnois sont les parlers littoraux de l'Estonie du nord-est, mais on peut noter chez eux une influence finnoise secondaire ainsi que des traits originaux divergeant de ceux des parlers finnois du sud-ouest. Il est généralement admis que parmi les rameaux finnois actuels les Finnois de Finlande propre et les Tavastiens sont passés du territoire actuel de l'Estonie en Finlande par voie de mer. De cette manière le problème des rapports linguistiques entre l'Estonie et la Finlande est étroitement lié au problème de la colonisation de la Finlande et

des aires d'où cette colonisation est partie en Estonie. Déjà S e t ä l ä, qui considérait généralement le littoral septentrional de l'Estonie comme étant l'aire d'où étaient partis les Finnois de Finlande propre (Varsinais-Suomi), s'était demandé, avec des réserves, si ce rameau n'était pas passé de Saaremaa en Finlande. Dans la suite O j a n s u u et M ä g i s t e ont montré l'unité existant entre les noms de lieux de la Finlande du sud-ouest et de certaines aires estoniennes (le premier notamment à propos de la zone de la rivière de Pärnu, le second pour Saaremaa). V. K y r ö l ä a pu, dans son étude de géographie lexicale, constater le contact étroit qui a existé d'une part entre Perniö, en Finlande du sud-ouest, et d'autre part Hiiumaa et en général les îles estoniennes. L'archéologue A. V a s s a r essaie de distinguer trois phases dans la colonisation de la Finlande venue de la côte méridionale du golfe de Finlande. La plus ancienne serait la colonisation de la Finlande propre par une population de race finnoise de Saaremaa et de la région de la Väina (Daugava), vers l'époque de la naissance du Christ. Un peu plus récents seraient les rapports entre la province de Virumaa et la Finlande du sud-ouest qui s'activent à partir de l'an 300 environ. Les données linguistiques n'offrent pas la moindre base qui permette de décider de l'hypothèse de A. Vassar. Mais en tous cas le problème des rapports linguistiques entre Saaremaa-Hiiumaa et la Finlande, savoir la Finlande du sud-ouest, est devenu tout à fait actuel. L'auteur essaie de son côté de présenter ici quelque chose de positif, ajoutant aux données de K y r ö l ä et de S a a r e s t e de nouvelles comparaisons de mots.

L'article touche également au problème des emprunts réciproques anciens de l'estonien et du finnois.

Raamatute ülevaade.

Magyar népnyelv. A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének Évkönyve I. Szerkeszti Cs ú r y B á l i n t. Debrecen 1939 (= Ungari Rahvakeel. Debreceni I. Tisza Ülikooli Ungari Rahvakeeleuurimisinstituudi Aastaraamat I. Toimetab B. Csúry). 179 lk.

Ungaris on elava rahvakeele uurimise osatähtsus teatavasti vana kirjakeele uurimise ja võrdleva sm.-ugri uurimise (etümoloo-giline uurimistöö jm.) kõrval viimasel ajal olnud tagaplaanil. Mõõdunud sajandi lõpul ja käesoleva alguses kuni Maailmasõjani oli sääl murreteuurimisele pandud küll kindel põhi rohkete eriuurimustega üksikute murrete kohta (ilmusid eriti sarjas Nyelvészeti Füzetek = Keeleteaduslikud Vihud ja ajakirjas Nyelvör), kuid Maailmasõda ja sellele järgnenud Ungari majanduslik kokkuvarisemine katkestas selle uurimistöö, nii et sel alal pärastsõjasel ajastul ainult ennastsalgavad üksikuurijad (mainitagu eraldi prof. B. Csúry Szamosháti murdeuurimistöid) kõigi raskuste kiuste leidsid võimalust edasi töötada. Budapestis prof. G o m b o c z'i ja Z s i r a i õpilasist on mõned nooremad uurijad (ms. meil Eestis tuntud omaaegne stipendiaat dr. B. K á l m á n) saanud Ungari Keeleteaduse Seltsi hoolitsusel ette võtta vähema ulatusega murdeuurimisreise. Kõnealune aastaraamat on rõõmustav märk selle

kohta, et rahvakeeleuurimistöös on Ungaris toimunud järsk murrang elavnemise ja süstematiseerumise suunas, ja seda nimelt Debreceni ülikooli piirides, teenekaima ungari murrete uurija prof. Csűry õpilaste ringides. Viimaseaegne tugev huvi tõus maarahva sotsiaalse ja kultuurilise seisundi vastu Ungaris on ilmsesti tänuväärselt kaasa aidanud ka rahvakultuuri ja -keele vastu huvi suurenemisele. Aastaraamatu programmkirjutises Mit akarunk? (= Mida me soovime?, lk. 3—6) toimetaja motiveerib murreteuurimise teravat vajadust, esitades õhutava eeskujuna ms. soome ja eesti murdeuurimistegevuse hoogsuse ja ülevaate teiste Euroopa rahvaste murdeatlaseteostusist ning -kavatsusist (väike ebatäpsus on juhtunud seejuures, kui tähendatakse, et prof. Saarest eesti murdeatlas olevat valminud E. Teaduste Akadeemia toetusel). Et ungari murrete uurimise elavnemine ei leia elavat hääkskiitu mitte ainult Ungaris, vaid kõikjal mujalgi, kus tegeldakse võrdleva sm.-ugri keeleteadusega, see ei vaja siinkohal eriti rõhutamist. Selles mõttes on kõik asjastuhvitatud ühel meele Cs.-ga, kes ütleb: „Aga mitte ainult kitsalt võetud ungari keeleteaduse, vaid ka sm.-ugri võrdleva keeleteaduse huvides tuleb lõppeks organiseerida ungari rahvakeele püsiv ja süstemaatiline uurimine. Võrdlev sm.-ugri keeleteadus on alati tundnud selle vajadust.“ Juba 1937. ja 1938. a. suvel on kummalgi kaheksa prof. Cs. õpilast olnud rakendatud süstemaatilisele murdekogumistööle Bihari komitaadi eri kihelkonnis, kogudes rahvakeeleainestikku, kohanimesid ja murdeatlast ettevalmistavat keelematerjali, kusjuures komitaadi-ülemus on hoolitsenud tööle saadetud stipendiaatide korteri ja ülalpidamise eest. 1938. aastal on Ungari Haridusministeerium Debreceni ülikooli juurde asutanud prof. Cs. juhtimisel töötava rahvakeeleuurimisinstituudi, mille ülesandeks on „süstemaatilise ungari rahvakeeleuurimise püsivale alusele seadmine ja ungari keelettase tööde käikupanek“. Selle kõrval on instituudi ülesandeks naaberriikide vähemusrahvustesse kuuluvate ungarlaste keeleainestiku kogumine, millist tööd juba on tehtudki Rumeenias Moldaavia nn. lõuna-csángólaste ja Erdélyi (Transilvaania) ungarlaste, Jugoslaavia nn. slavoonia ning endise Austria Burgenlandi alale jäänud ungari elanike juures. Kolmandaks instituudi tööalaks on Debreceni argoode sõnavara kogumine ja läbitöötamine. Mõne käsitööala esindajate (näit. piibu-meistrite ja nahaparkijate) keelest on juba andmed koos. Kavatsusel on instituudi juurde foneetikalaboratooriumi loomine, kuna seni on instituudi abijõud foneetiliste uurimistööde huvides pidanud tegema välismaareise.

Kõnealuse instituudi töö elavusest, mitmekesisusest ja tublidusest toovad tunnistust siinkohal tutvustatava aastaraamatu üksikartiklid, nagu näitab nende paljas loenduski: B. Csűry, Szamosháti murde kõrgete vokaalide (i, u, ü) ajalugu (lk. 7—21); J. Végh, Pikad kõrged vokaalid Békési murdes (lk. 21—47); T. Attila Szabó, Bábonyi rahvakeele verbivormid (lk. 48—64); I. Szabó, Geminatsioon Békési murdes (lk. 65—80); E. Bakó (instituudi assistent), Soome rahvakeeleuurimine (lk. 81—111); „Vähemate teadete“ all K. Bartha, Minu uurimisreis slavoonia ungarlaste juures (lk. 112—118); Gy. Márton, Vokaalide kinniseks ja lahtiseks muutumine Ördöngösfüzes'i murdes (lk. 118—121); J. Nagy, Magyarvalkó (särgi)varruka õlapäälse mustriid (joonistega, lk. 122—129); I. Balassa, Szerepi kohanimed (lk. 130—138, kaardiga); „Rahvakeele andmete“ all I. Kovács, Sónakogu uuestillidatud Óbástist (end. Tšehhoslovakkia alalt, lk. 139—164)

ja S. Imre, Rahvakeele tekstikogu Felsőőr'ist (end. Ida-Austriast = Ostmarkist, lk. 164—170, kirjakeelde tõlgituna). Üksikartiklite hindamisel ega refereerimisel pole siinkohal võimalust peatuda. Kuid näeme loendusestki, kui laiamõtteline töö on küsimuses: ungari vokalisminähted (millede jälgimine teatavasti ungari murdepiiridegi jälgimisel on esmajärgulise tähtsusega, sest ung. murded erinevad üksteisest eriti vokaalideesinduse poolest) ja konsonantide huvitav geminatsiooniprobleem (seda on prof. Cs. ka ise oma seniseis uurimusi silmas pidanud „Magyar Nyelv'is“), verbi-morfoloogia, kohanimede uurimine, uurimisreisikirjeldus, leksikograafia, isegi etnograafiline mustritevaatlus. Töö käib, nagu näeme trükiväljendusistki, nii kodu- kui ka välisungarlaste seas. Väga õpetlik on eesti lugejale eriti B a k ó põhjalik aruanne Soome murdeuurimistööst, millist üheski muus keeles sellisena pole olemas. Selles on suure üksikasjalisusega jälgitud Sanakirjasäätiöt tema eellugudega ja -käijatega, Sanakirjasäätiö kõiki töõharusid ja -viise (stipendiaadid, vabatahtlikud korrespondendid, võistlus-kogumised jne.) ja temale lähedaste uurimisasutistegi (instituut „Suomen Suku“, Helsingi ülikooli foneetikalaboratoorium, Talupoja-kultuuri-fond jm.) tegevust ning tegelasi, nende majanduslikke ning vaimseid tööeeldusi. Aastaraamatu lõpul on selle kirjutiste saksa-keelsed referaadid (lk. 171—177), milles küll silma torkavad mõned trükivead (näit. lk. 173, 4. r. alt *beschäftigt pro beschäftigt*, 174 ll. r. alt *Gesellschaft pro Gesellschaft*, 177 l. r. ülalt *Beitrage pro Beiträge*). Muidu on aga teos, niipalju kui allakirjutanu suudab otsustada, ka tehniliselt hästi õnnestunud.

Toimetaja avaldab lootust, et kõnealuse aastaraamatu asemel edaspidi jõutakse välja anda koguni eri murdeuurimisajakirja *Debrecenis*. See muidugi võimaldaks instituudile veel avaramat avalikkuse esinemist. Aga ka seekordne debüteerimine on juba kõigiti väärikas, ja meil on põhjust õnnitella instituuti ja tema juhatajat ning kaastöölisi ungari murdeuurimistöö energilise liikumanihutamise puhul ning soovida jõudu ja jätku alatud tööle.

J. Mg.

Edgár Sá mson, *A magyar nyelv egyszertű gyakorító képzői*. Pannonhalma 1936. 206 lk.

Kõnealuse ungari primaarseid frekventatiivsufikseid käsitleva tööga ühenduses avaneb võimalus meelde tuletada Pannonhalma benediktiinikloostri juures asuvat preestrite-kõrgekooli kui soome-ugri keeleuurimistööd edustavat üht tihtipäele kahe silma vahele jäävat asutist Ungaris. Dr. S., noor ungari keeleteadlane, on ungari k. ja sugukeelte professoriks mainitud õppeasutises, olles säält Pécsi ülikooli siirdunud ung. lauseõpetuse ja mordva keele teeneka uurija prof. A. Klemm'i järglaseks. Autor on oma tööks tõuget ja juhtnõõre saanud kadunud Budapesti prof. Z. Gombocz'ilt ja äsjamainitud Klemm'ilt ning töö avaldamist on lahkesti võimaldanud kloostriülem dr. K. Kelemen.

Kuid kõnesoleva teose ilmutamise registreerimist ei dikteeri ainult soov meenutada seda melle vähe tuntud ungari uurimiskeskust ega ka mitte ainult rõõm tervitada uut, esikteosega debüteerinud uurijat sm.-ugri uurimise laiadel nurmedel. Ka see teos ise väärrib enam kui harilikult algaja töö tähelepanu võrdlema, meidki Eestis lähemalt huvitava uurimise seisukohalt nii oma meetoodilise, teistegi sugukeelte tuletusõpetuse uurimisele julgustust ja õpetust

andva ülesehitusega ning spetsiaalse ung. keele uurimise raamidest mitmeti väljaulatuva tähtsusega. Autoril on olnud võimalus kasutada eriti oma suurte eelkäijate *Budenzi*, *Simonyi* ja *Szinnyei* töid ja seisukohti (vt. eessõna, lk. 3—6) käsiteldavas küsimuses, aga et eriti kahe eelmise seisukohavõetud ulatuvad ajas tagasi juba kaunis kaugesse minevikku, siis on laialisema, hästi süstematiseeritud ung. ainekliku põhjal küsimuste uus läbivaatus kõigiti teretulnud. Käsitlemist on leidnud järgmised ung. primaarsed frekventatiivsufiks (koos nende abil kujundatud liitsufiksitega): *-l* (lk. 7—50), *-d* (lk. 50—76), *-z* (lk. 76—96), *-sz* (lk. 96—115), *-s* (lk. 115—122), *-g* (*-ng*, lk. 122—179), *-r* (lk. 179—187). Töö lõppülevaates (lk. 188—195) käsitellakse nende sufiksitate tähendusõpilisi funktsioone, antakse ülevaade üksiksufiksitate esinemisest ja esinemisaladest ajalooliselt seisukohalt (autor on eespool üksikute sufiksitate all verbinäiteid esitades hoolikalt järginud iga verbi esmakordse esinemise daatumit ung. keele mälestusmärges) ning murdegeograafilist sufiksitate rahvakeelset jagunemist silmas pidades. Teose lõpul olevast sõnadeloendist selgub, et siin on vaadeldud üle 1900 verbi, nii siis õige ulatuslikku materjali. Iga sufiksi käsitelu alguses on antud ülevaade selle käsitluse sm.-ugri võrdlevalt seisukohalt. Käsiteldud verbide frekventatiividesse kuuluvuse kindlakstegemiseks on (välja arvatud deskriptiivset laadi verbide ja hillis-analoogiliselt moodustatud juhtumite jm. sekundaarsete moodustiste puhul) autoril rohkesti tulnud esitada ung. üksikverbide etümoloogiad. Etümoloogiate jälgimisel on pääallikaiks olnud *Budenzi MuSz.*, *Szinnyei NyH⁷* ja *Gombocz-Melich'i* etümoloogiline sõnaraamat ning muu ungari kirjandus, kuna soome uurimusi on kahjuks juhuslikumalt silmas peetud ja seepärast teose etümoloogilises osas on paratamatult lünki (vt. näit. lk. 55 *vagyok* 'olen' verbi bibliograafia nappust, lk. 74 ung. *hord-* 'kandma' verbi puhul vrd. *Wichmann*, *Vir.* 1921, lk. 105—7 jm., lk. 100 ung. *hisz-* 'uskuma' verbi ~ mrd. *keme-*, *käme-* 'glauben, trauen' võrdluse kohta esitatud andmete puudulikkust jne.). Palju ruumi võtab kunagi ekslikult frekventatiivideks peetud verbietümoloogiate esitus, millede kohta hiljem on selgunud, et oletatav sufiksaines kuulub tüvesse või et koguni sufigeerituks peetud sõna on koos arvatava „sufiksiga“ laenatud ung. keelde. Autor muidugi esitab need negatiivsedki, verbi frekventatiivide hulgast kõrvaldavad andmed, kuid seda laadi frekventatiividesse kuulumatut aineklikku on suhteliselt nii palju, et lugejal tekib tunne, et ta neist negatiivseist siia kuulumatuid verbijuhtumeist oleks võinud lühema mainimisega, näit. teatava kokkuvõtliku eripäätükiga kunagi frekventatiivideks peetud *quasi*-frekventatiivide kohta, mööda minna. Seda laadi *quasi*-frekventatiivset aineklikku on eriti rohkesti *-r*-sufiksi all käsiteldud aineklikus, millise sufiksi käsitelu oleks negatiivumite ärajäämisel või kokkuvõtlikumal käsitlemisel kujunenud hoopis lühikeseks.

Vastuvälteist, mis võiksid kerkida dr. S. töö etümoloogilise osa ligemal vaatlemisel, ja teatavaist eriseisukohtadest mittefrekventatiivsete verbide negatiivse ainekliku haaramise puhul teosesse hoolimata peab konstateerima, et meil käesoleval korral on tegu ung. verbidetuletuste uurimist, ka sm.-ugri võrdleva uurimise huvides, tubli sammu edasi viiva ja autori suhtes häid tulevikulootusi andva uurimusega. Dr. S-l oli 1938/39. a. võimalus olla pikemal uurimisreisul Soomes, mis omaltki poolt veel süvendab meie lootusi, et ta

oma edaspidises uurimistöös, ms. kõnealust tuletusõpulist tööd jätkates, täiseda kaastöölisena täiendab ung. nende keeleuurijate peret, kes oma emakeele uurimistööd teevad võrdlevat sm.-ugri uurimist, nii siis ka eesti ja lähemate sugukeelte ajaloo selgitamistööd viljastades.

J. Mg.

Mitmesugust.

Paar sõna vastuseks

nende järelmärkuste peale, mis A. R. minu kirjutustele teeb,
E. K. 3/4 1.

1. Keeletundmus. A. R. ei taha tõeks võtta, et õigekeelsuse ülemaks otsustajaks just keeletundmus peab olema. Tema paneb tundmusele puuduseks, et relatiivne on, ei ütle aga omalt poolt mitte kindlasti ², mis siis veel ülem on, nimetab ainult õpetust ja jagunemist murretesse.

Aga miks ta ei pea relatiivne olema, kui ju ^{2a} keel ise ka läbi ja läbi relatiivne on? Ega see ei takista teda põhjuseks olemast, kui aga osatakse tema relatiivsust arvesse võtta. A. R. ütleb, et peab veel olema õpetus. Aga õpetusi on mitu. Kes siis on, kes nende vahel vahet teeb, ühe õigeks tunneb, teise valeks ja seda mõõda kas vastu võtab ehk tagasi lükkab? Ikkagi jälle tundmus. Õpetus üksi ilma tundmuseta ei jõua midagi ära teha, vaid peab ise olema tundmusest võetud, muidu on valeõpetus. Peale selle veel see vahe, et tundmus on ikka õige, õpetus on ikka ekslik.

Vaatame, kuida on keelelelu üksikus murdes. Kasvab seal inimene üles oma kodukeele murdes, kuuleb rääkimas ³ oma kodurahvast ja oma küla rahvast ja kuuleb ka kaugemaid, ka venelast ja juuti ja soomlast. Sellest kõigest jääb temale kindel teadmine, kuida keel on ja kuida mitte ei ole, et kui tema ise räägib, siis peab just nõnda rääkima. Õpetust siin mingisugust ei ole ja olla ei saa, sest kui on, siis on paratamata valeõpetus, kui näit. õpetataks *-ste* rääkijale, et peab *-sti* rääkima, või ümberpöörduvalt *-sti* rääkijale, et *-ste*, või nõnda kuida rahvanali jutustab, et last õpetatakse: „Miks sa *koa* ütled, ütle *ka*“, ja laps vastab: „Isa ütleb *koa koa*“. Lapsel on õigus, sest tema keeles on *koa* õige.

Ja see kodukeel on ideaalselt hea keel. Sest mis sa paremat veel tahad, kui ilma õppimata saad kätte, ilma vaevata saad teise kõnest täielikult aru ja ise ka ilma vähemagi vaevata võid kõik ära ütelda, mis tahad: pole muud tarvis kui ainult mõte valmis panna: keel ise räägib.

Oleks hea, kui kirjakeel ka nõnda oleks, ehk kui päris nõnda ei saa, siis ometi mida ligemalt nõnda, seda parem. Päris nõnda muidugi ei saa, sest kirjakeel ei sünni mitte iseenesest külge, vaid peab teda tõesti juure õppima kodukeele kõrva. Aga tarvis on siin ka, et peab ikka enam ise õppima keelest enesest kui ennast

¹ Kirjutise ortograafiat on toimetuse poolt muudetud.

² Autoril *-ste*.

^{2a} Autoril *jo*.

³ Autoril *rääkima*.

teistest õpetada laskma: siis on enam kodumurde moodi ja ei lähe iial kaugele viltu. Meie praeguse aja keelehädä suurelt osalt ju sellest ongi, et õpetust ülemaks peetakse kui keelt ennast ja et nii kerge ollakse iga õpetuse järel käima ilma oma enese keeletundmusest küsimata.

2. *-sti* ja *-ste*. A. R. tahab kindlaste *-sti* juure jääda, nimetab kolm põhjust. Esiteks tahab ikkagi, et sõna *hästi* ei pea mitte teistest *ste*-sõnadest lahus hoidma, sest siin olevat ainult vokaali lühene-mine ja „see ju lõppu *-sti* ei muuda“. Aga miks ta siis tohib lüheneda? Elavas tuletuses *heaste* või *hääste* ei lühene mitte. Jääb ikka nõnda, et niipea kui lühenenud on, siis sõna ei ole mitte enam tuletus, vaid on iseseisev valmis sõna ja sellel enam liiteid ja lõppusid ei ole, vaid on ainult häälikud ja silbid. Sõnal *väga* ei ole *vägi*-sõnaga midagi tegemist ja silp *ga* temas ei ole mitte kaasuse lõpp, vaid lihtsalt sõna silp. Nõnda sõnas *hästi* ka viimased tähed *s-t-i* ei ole mitte liide ega lõpp.

Teiseks A. R. võõrastab, miks mina keeleuurimise tõesid „teada ei taha“. Muidugi tahan teada küll vägagi, aga ei taha seda teadmist mitte sisse segada sinna, kus teda tarvis ei ole. Kui meie keeletundmusele praegu tundub, et *-sti*, *-ste*, *-st* on üks, siis meil kirjaviisi määramiseks sugugi ei ole tarvis teada, kuda see lõpp enne oli. Nüüd on saamise käik lõppenud ja minnakse sellest edasi, mis on, ilma tagasi vaatamata. Tähtis on see, et kirjaviisi iseenesega kokkukõlas oleks. Ja siin peame tunnistama, et *-ste* ja *-st* tõesti sobib hästi, aga *-sti* ja *-st* ei sobi mitte: kaks otsa ja keskkohat vahelt välja lõigatud. Niisugusel korral, nagu enne juba ütlesin, peaks *st* kirjutama kärpimise märgiga ja teatavatel kor-dadel rääkima libeda (palataliseeritud) ⁴ s-ga. A. R. oleks pidanud ütleva, kas tahab seda nõuda, ja kui mitte, miks siis mitte.

Kolmandat punkti A. R. peab kõige olulisemaks⁵, et *-sti* ole-vat nüüd juba üleüldiselt omaks võetud. Kui nõnda oleks, üks ta siis oleks minule ka külge hakanud, sest mina vana mees olen ju veel kauem tema mõju all olnud kui teised, nooremad ja siis ma muidugi kogu asjast küsimust ei teekski, sest ega mina ju edevuse ja jonni pärast üleüldisest kirjaviisist lahku ei lähe. Aga mina kuulen seda *-sti* rääkimist nii vähe, et iga kord kui kuulen, kohe kõrvu torkab, et vaat, see räägib kirjakeelt, just nagu raamatust. Ja mitte mina ükski. Saareste Murdeatlas ja Mägiste kirjutus „E. Keeles“ 1933 on ometi kõige uuemast ajast ja mõlemad ütlevad ka, et *-sti*-d on väga vähe. Kui siis A. R. kinnitab, et noortele *-ste*-*sti*-küsimust enam olemas ei ole, siis võin seda ainult nõnda mõista, et need noored oma keelt mitte keelest enesest ei ole võtnud, vaid seda tõsiselt keeleks peavad, mis neile koolides õpetatud on. Meie teame aga, kust see koolide õpetus võetud on: Hermannii ekslikust seletu-sest ja keelekomisjonide põhjendamata dekreetidest.

Kui siis *-sti* meile ikka peaks edasi jääma, siis saab ikka haige koht olema meie kirjaviisis, sobimata rahva rääkimisega ja sobi-mata iseenesega. Mina küll arvan, et peaksime tema kõrvale heitma. Ja see muutus läheks küll üsna kergesti. Pole muud tarvis kui tõtt mööda avalikult seletada, et meil *-sti* kirjutamiseks väga nõrgad põhjused on olnud ja et meie kirjakeele esialgne viis

⁴ Toim. lisand.

⁵ Autoril *olulikumaks*.

-ste laitmata hea ja õige on. Siis saame lühikese ajaga sest haigest kohast lahti, umbes nõnda kui 1902. aastal* mineviku *nemad-*korra⁶ pikast lõpust (elasivad) ka lahti saime. See oli ka nelikiüm- mend aastat kindlasti valitsenud, aga päeva pealt⁷ kadus ja kahju temast kellelgi ei olnud. -sti äramuutmine oleks mõnele ehk küll natukene piinlik, aga ainult lühikest aega ja oleks heaks meelde- tuletuseks⁸ tulevatele keelekomisjonidele, et peavad hoolega kaa- lumana oma dekreetisid.

K. Leetberg.

Mõned read

K. Leetbergi viimase sõnavõtu puhul.

1.

Olen hr. Leetbergile väga tänulik, et ta EK veergudel asja selgitamiseks uuesti on sõna võetud. Pean tähendama, et mul nüüdki ei ole usku „oma keeletundmuse“ kõiki aitavasse mõ- jusse. „Oma keeletundmuse“ järel käimine eeldab suurt arenemist ning iseseisvust. Kui keelepruuk vabaks anda, siis langeks meie keel hoopis enam m o e ohvriks kui praegu. Keelt teevad ikkagi üksikud, laiemad keeletarvitajate ringkonnad ainult valivad endale nende hulgast eeskujud. Praegune olukord, kus ühegi keelekorral- daja vaated 100-protsendiliselt mõjule ei pääse, tundub kohasem kui keeletarvitajate organiseerumine parteidesse oma soosikute järgi. Ja kas ja kuidas tuleks emakeelt õpetada, kui igal selle kõnelejal niikuinii omaviisi õigus on? Oma kodumurde armsaid jooni aga tahaks vist iga keeletarvitaja ka kirjakeeles näha. Tõe- poolest, kui ühele lubada ains. sisseütlevat *unde*, miks siis mitte teisele mitm. osastavat *otsusi*? Siin on EKS-i keeletoimkonnal veel lai tööpõld ees, eriti kui murdedelegatsioonid hakkavad tulema oma soovidega.

2. -ste ~ -sti.

Paluksin, et hr. Leetberg omalt poolt seletaks sõnakuju väga tekkimist, kui ta seni antud seletust heaks ei kiida. K. Leet- bergi küsimusele vastates tähendan, et mina ei soovita apostroofi ega iseäralist hääldamist ei elatiivis ega rahvakeelsetes -st-lõpulis- tes adverbides. Muidugi ei ole mul midagi selle vastu, et -sti ~ -ste küsimust asjaomastes ringides igakülgsest kaalutaks. Teadust aga tuleks minu arvates kas järjekindlalt või siis üldse mitte arvestada.

A. R.

* Toimetuse andmeil küll alles a. 1912—1913.

⁶ Mitmuse 3. isik (toim. märkus).

⁷ Tegelikult küll pikkamööda (toim. märkus).

⁸ Autoril *meeletuletuseks*.

Vastutav toimetaja: Joh. V. Veski.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.

Eesti Kirjastusühisuse „Postimehe“ trükk, Tartus. 30. XII 1939.